

нішній людині, зокрема молоді, не дає суспільство, й організоване цікаве дозвілля, і можливість спілкування із своїми однолітками із зарубіжжя, а то й у зарубіжжі. Освічений віруючий хоче “знати релігію”, а не бачити її, сприймати в тих формах, які з’явилися століттями тому й були розраховані на неграмотних мирян, сільський спосіб життя. Гадаю, що скоро настане в релігійному житті України ситуація подібна країнам Західному світу, коли в набудовані храми нікому буде ходити. Постає питання, а що з ними робити, де працювати священнослужителям, підготовленим розбухлою мережею духовних навчальних закладів. Формується новий віруючий, далекий від обрядової традиції, з’явленої сто, а то й тисячу років тому. Він потребує нових форм вияву своєї релігійності. Тут до користування новоз’явленим конфесіям можуть прийти Інтернет і телебачення.

Що ж стосується історичних конфесій, то тут будемо сподіватися на те, що з часом православні українці усвідомлять колонізаторський, неукраїноментальний зміст кирилівської концепції “руського мира”, згодяться на необхідність мати в країні свою Помісну Церкву. Зрештою й греко-католики дистанціюються від Апостольської Столиці і повернуться до християнства Володимирової доби. Можна прогнозувати подальший успіх в поширенні пізньопротестантських течій, а ще більше – течій харизматизму. Зміна конфесійної карти України, як і до цього, не буде супроводжуватися якимись гучними міжконфесійними чи міжцерковними протистояннями, якщо до цього не буде приміщуватися політичний чинник. На даний час офіційна влада формує під себе державну Церкву. Відтак всі вади в її діяльності зрештою будуть приписані і цій Церкві, а звідси невтішними постануть і її перспективи.

ТОКМАН В. В. ■

МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Напруження, що виникло на початку 90-х років у взаєминах між послідовниками традиційних церков одного віросповідання, традиційних церков різної віроналежності, між носіями традиційної, з одного боку, а з другого – новітньої релігійності, з більшою чи меншою інтенсивністю продовжує зберігатися й дотепер. Безумовно, у порівнянні з початком 90-х років минулого століття, коли конфліктність вирізнялася системним характером і домінувала на всіх рівнях, майже за 20-літній період незалежності Української Держави ситуація істотно поліпшилася. Неприхована агресія, відкрита ворожість, силовий підхід до вирішення спірних питань поступилися місцем латентним, переважно ситуативним за своїм проявом колізіям у міжконфесійних відносинах. Однак до належної гармонізації останніх ще далеко. Як наголошує вітчизняний релігієзнавець С. Здіорук: “... Конфліктність все ще зостається перманентною ознакою національного релігійного простору”. [Здіорук С. І. Міжконфесійний діалог як інструмент реалізації права на свободу совісті // Релігійна свобода: міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник. – К., 2007. – С. 13]. Відтак непорозуміння на релігійному ґрунті продовжують залишатися серйозною перешкодою процесам внутрішньосуспільної консолідації.

В окресленому контексті заслуговує на увагу осмислення певних вимірів громадської думки щодо розуміння характеру міжконфесійних відносин. Внаслідок

■ **Токман В.В.** – канд. філос. наук, заст. зав. відділом гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень.

відсутності спеціалізованих комплексних досліджень відповідної тематики у статті використовувалися результати соціопитувань, в яких проблема міжконфесійної взаємодії розглядалася опосередковано або вибірково. До таких, зокрема, відносяться:

1. Опитування, проведене у жовтні 2008 р. Київським міжнародним інститутом соціології і Центром “Соціальні індикатори” в рамках реалізації Міжнародного проекту соціального дослідження (ISSP).

2. Загальнонаціональне опитування “Українське суспільство – 2008”, проведене Інститутом соціології НАН України у квітні 2008 р.

3. Опитування, проведене у 2004 р. на виконання проекту “Утвердження толерантності в українському суспільстві шляхом кросс-регіональних і багатомірних моніторинрів релігійних процесів”.

4. Соціологічне дослідження “Національна та релігійна толерантність студентів вищих навчальних закладів”, що проводилося у жовтні-грудні 2006 р. Молодіжною громадською організацією “Молодіжна асоціація релігієзнавців”, Всеукраїнською громадською організацією “Український центр ісламознавства” та Міжобласною асоціацією громадських організацій “Арраїд”.

5. Соціологічне опитування Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова “Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 рр.”.

Аналіз означених вище досліджень дозволяє окреслити низку позицій, що стосуються міжконфесійної взаємодії в Україні.

По-перше, незважаючи на використання різних методик і підходів, наявні дослідження суголосні в тому, що українці належать до розряду доволі терпимих і толерантних у релігійному відношенні спільнот.

Так, за даними опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології та Центром “Соціальні індикатори”, 71 % респондентів повністю чи скоріше погоджуються з твердженням, що різні релігійні групи мають рівні права в Україні; 75 % з тим, що необхідно поважати всі релігії. При цьому 66 % безумовно підтримають чи скоріше підтримають людину інших релігійних переконань в тому випадку, якщо вона одружуватиметься з кимось із родичів опитаних, а 63 % – людину іншого віросповідання на виборах від партії, яку підтримує респондент. [Більшість українців виявляють толерантне ставлення до представників інших релігійних поглядів. Результати соціопитування [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://old.risu.org.ua/ukr/news/article;26744/>].

У підготовлених Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова матеріалах стверджується, що у суспільній свідомості українських громадян превалюють точки зору, згідно з якими “будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування” (43,1 %) та “всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога” (24,8 %). [Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 8. – С. 24]. Тільки у Центральному регіоні країни у порівнянні з 2000 р. децю збільшилася кількість тих, хто схильний підтримувати виключно традиційні для України віросповідання. На Заході, Сході та Півдні держави подібна тенденція не зафіксована (див. Таб. 1).

Автори соціологічного дослідження “Національна та релігійна толерантність студентів вищих навчальних закладів” для з’ясування релігійної терпимості столичної молоді користувалися шкалою “соціальної дистанції” Е. С. Богардуса. Ця методика дозволяє вимірювати ставлення людини до представників різних національних груп та віросповідань за шестибальним градуванням – від готовності прийняти їх у свою родину (1 бал) до категоричного відчуження (шість і більше балів).

З’ясувалося, що київські студенти найбільш прихильні до православних (індекс соціальної дистанції – 1,74), а найбільш неприйнятними для них є кришнаї-

Таблиця 1. Ставлення громадськості до релігійних напрямків (% опитаних)

Твердження		Будь яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування	Всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога	Право на існування мають лише традиційні для нашої країни релігії	Істинною є лише та релігія, яку я сповідаю	Інше	Важко відповісти
Регіон	Роки						
Захід	2000	42,0 %	29,2 %	16,3 %	10,4 %	2,1 %	
	2007	41,8 %	27,4 %	9,9 %	11,2 %	1,3 %	8,4 %
Центр	2000	50,0 %	25,6 %	12,9 %	7,7 %	3,8 %	
	2007	38,4 %	22,7 %	18,8 %	8,5 %	2,0 %	9,6 %
Схід	2000	58,4 %	19,3 %	9,2 %	10,7 %	2,4 %	
	2007	43,0 %	25,7 %	10,7 %	4,1 %	3,6 %	12,9 %
Південь	2000	53,7 %	26,1 %	6,6 %	5,2 %	8,4 %	
	2007	55,8 %	24,3 %	6,6 %	4,3 %	0,7 %	8,3 %
Україна (загалом)	2000	51,8 %	24,2 %	11,4 %	8,9 %	3,7 %	
	2007	43,1 %	24,8 %	12,6 %	6,9 %	2,2 %	10,4 %

ти (4,14). Проміжні позиції посіли прихильники буддизму, іудаїзму, католицизму, протестантизму, ісламу тощо (див. таб. 2). Опитування також показало, що віруючі (3,86) толерантніші за невіруючих (4,54). Серед трьох ключових течій християнства найбільш толерантними є протестанти (2,90), за ними слідують католики (3,40), а от православні посіли останнє – третє місце (3,97) [Кисельов О. С., Кисла Г. О., Серета Г. В. Національна та релігійна толерантність київських студентів. Матеріали соціологічного дослідження. – К., 2006. – С. 23].

Означені показники підкреслюють той факт, що українцям не властиві такі прояви релігійної нетерпимості як ізолюваність (індекс соціальної дистанції коливається в межах 5–6 балів) та ксенофобія (понад 6 балів).

Таблиця 2. Показники соціальної дистанції за релігійною ознакою

Адепти віросповідного напрямку	Індекс
Буддисти	3,48
Іудеї	3,93
Католики	2,94
Кришнаїти	4,14
Православні	1,74
Протестанти	3,53
Мусульмани	4,04
Язичники	3,97

По-друге, властива українцям релігійна толерантність сама по собі не гарантує злагодженості міжконфесійних відносин. Учасникам опитування, виконаного в рамках проекту “Утвердження толерантності в українському суспільстві шляхом крос-регіональних і багатовимірних моніторингових релігійних процесів”, запропонували окреслити стан взаємин між релігійними спільнотами за тримірною шкалою – добрі, нейтральні, проблемні. Лише 25 % респондентів зі Сходу, 16 % з Півдня і 15 % із Заходу заявили про добрі відносини між релігійними організаціями. Від 35 до 50 % (накладає відбиток регіональна специфіка) вважають їх нейтральними, а близько 40 % по

всіх регіонах – проблемними. Більшість опитаних зустрічалися з фактами дискримінації на релігійному ґрунті. Найявніші подібних випадків визнало 79 % представників західних областей, 85 % – східних та 29 % – АРК. Респонденти також зазначили, що має місце вибіркове ставлення з боку влади до окремих релігійних організацій. З політикою владного протегування обізнані 65 і 63 % жителів відповідно Сходу і Заходу. У Криму таких дещо менше – всього 20 % [Стан релігійної свободи і рівня толерантності в регіонах України (за результатами опитування) [Електронний ресурс] // Режим доступу: // <http://www.risu.org.ua/freedom/resources/library/tolerance04/>].

Міжконфесійні відносини в Україні характеризуються ще випадками втручання однієї релігійної спільноти (конфесії чи церкви) у справи іншої. Частіше за все це відбувається в рамках християнства, а особливо – православ'я. Про це, як показують результати опитування, добре відомо респондентам, особливо тим, хто живе в Західному регіоні. 74 % мешканців Галичини, 26 % кримчан і 25 % мешканців Донецчини заявили, що знають про такі факти. Незнання останніх (наприклад, 75% респондентів зі Сходу) ще не говорить про те, що таких втручань немає [Там же].

По-третє, міжконфесійні протистояння і зіткнення продюковані різними причинами. Серед останніх респонденти назвали такі: втручання одних релігійних організацій в діяльність інших, зокрема критичні висловлювання УПЦ МП щодо інших конфесій і церков та її шовіністична позиція; намагання УПЦ МП захопити своїм впливом масову свідомість, ЗМІ та лобювання цією інституцією власних інтересів в органах влади; нетолерантність у суспільстві і серед віруючих; розкол у православ'ї та протистояння між УПЦ МП й УПЦ КП; боротьба за майно між православними і католиками; відмінне тлумачення Святого Письма різними віросповіданнями і церквами; недостатня християнська свідомість та необізнаність зі Святим Письмом; відсутність чіткої об'єктивної громадської думки і позиції суспільства щодо міжцерковних протистоянь; обмежені знання громадян стосовно конфесійних відмінностей; фанатизм віруючих тощо.

Експерти Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова відзначають, що відносна більшість (36,2 %) громадян вбачає джерело конфліктності між релігійними організаціями у владних амбіціях церковних ієрархів. З 22,5 % у 2000 р. до 28,6% у 2007 р. збільшилася кількість тих, хто чинником міжконфесійних непорозумінь вважає майнові суперечки. Також зріс контингент опитаних – з 19,9 % до 26,9 % – котрі переконані у політичному підтексті протистоянь на релігійному ґрунті [Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 8. – С. 25]. Дещо менший відсоток тих, хто інтерпретує міжконфесійні конфлікти через призму національного питання (див. таб. 3).

Таблиця 3. Визначення населенням причин міжконфесійних та міжцерковних конфліктів

(% опитаних) Твердження		Конфлікти обумовлені владними амбіціями церковних ієрархів	Конфлікти точаться головним чином навколо майна та будівель	Конфлікти між церквами є суто політичними	Суть конфліктів – у національному питанні	Інше	Важко відповісти
Регіон	Роки						
Захід	2000	40,0 %	32,5 %	30,1 %	12,3 %	4,0 %	10,1 %
	2007	41,8 %	27,9 %	30,9 %	15,9 %	0,8 %	18,8 %
Центр	2000	44,3 %	26,6 %	17,9 %	10,9 %	3,1 %	20,7 %
	2007	34,1 %	31,5 %	25,3 %	10,0 %	4,5 %	19,7 %

Схід	2000	38,3 %	12,4 %	16,8 %	11,0 %	4,9 %	22,8 %
	2007	36,5 %	25,5 %	28,8 %	22,0 %	5,0 %	18,8 %
Південь	2000	30,6 %	23,8 %	17,9 %	9,0 %	3,0 %	33,2 %
	2007	33,1 %	30,1 %	21,5 %	13,2 %	1,0 %	18,9 %
Україна (загалом)	2000	39,4 %	22,5 %	19,9 %	10,9 %	3,9 %	21,3 %
	2007	36,2 %	28,6 %	26,9 %	15,6 %	3,4 %	19,1 %

По-четверте, більшість респондентів вважає, що кількість конфліктів з року в рік зменшується. Таку думку висловили 70 % жителів Сходу та 68 % мешканців Заходу України. А от цифра (18 %), отримана з Криму, у дослідників викликає запитання. Справа в тому, що кримчани у своїх відповідях виглядають суперечливими. Стверджуючи про зростання рівня конфліктності у міжконфесійних взаєминах (34 %) або його незмінність (44 %), опитані одночасно задекларували найнижчі показники по Україні з таких позицій як: збільшення дискримінації за релігійною ознакою (29 %), посилення проблемності у стосунках між релігійними організаціями (34 %) та втручання однієї віросповідної спільноти у справи іншої (26 %). Це, з точки зору соціологів, демонструє певний хаос у головах резидентів АРК. А подеколи і їхню наївність.

Що стосується зміни характеру відносин між основними суб'єктами релігійно-церковного життя в Україні, то отримані результати також фіксують позитивну динаміку. У східних областях 58 % респондентів ратує за поліпшення цих взаємин, а 42 % розглядає їх такими, що не змінилися. Серед мешканців Західної України аналогічні показники становлять відповідно 37 % і 53 % [Стан релігійної свободи і рівня толерантності в регіонах України (за результатами опитування) [Електронний ресурс] // Режим доступу: // <http://www.risu.org.ua/freedom/resources/library/tolerance04/>].

По-п'яте, міжрелігійні конфлікти не відносяться до розряду негараздів, якими найбільше переймаються українські громадяни. В ієрархії проблем, що бентежать українців, перші позиції пов'язані з факторами матеріального благополуччя та соціального захисту. Зокрема, для 86,1 % опитаних – це зростання цін, для 54,4 % – безробіття, для 51,7 % – не виплата зарплат, пенсій тощо. Тільки 7,2 % респондентів схильні вбачати у міжконфесійних протистояннях ключову загрозу для власного існування. Правда, ще менше респондентів (6,7 %) такою загрозою вважають напад зовнішнього ворога (див. Таб. 4). [Бурковський П. Оцінка стану толерантності українського суспільства [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/39.htm>.

Таблиця 4. Ранжування соціальних тривог громадян
(% питаних не дорівнює 100 %, оскільки респонденти мали можливість обирати декілька відповідей).

Зростання цін	86,1 %
Безробіття	54,4 %
Невиплата зарплат, пенсій тощо	51,7 %
Зростання злочинності	43,2 %
Зараження небезпечними для життя інфекціями (туберкульоз, СНІД)	39,3 %
Виникнення голоду	31,9 %
Зупинення підприємств	30,0 %
Розпад України як держави	21,9 %
Холод у квартирі	21,2 %
Міжнаціональні конфлікти	18,6 %
Наслідки катастрофи на ЧАЕС	18,1 %
Масові вуличні безпорядки	16,3 %
Встановлення диктатури в країні	10,1 %

Наплив біженців, переселенців, приїжджих	10,1 %
Повернення до порядків часів застою	7,5 %
Міжрелігійні конфлікти	7,2 %
Нападу зовнішнього ворога	6,7 %
Інше	2,8 %
Не бояться нічого	2,2 %

По-шосте, стан поінформованості суспільства щодо релігійного життя та його колізій навряд чи можна вважати задовільним. Опитування “Утвердження толерантності в українському суспільстві шляхом крос-регіональних і багатовимірних моніторингових релігійних процесів” виявило, що у багатьох респондентів (особливо з Півдня та Сходу України) досить розмите і загальне уявлення стосовно перебігу процесів і тенденцій у сфері міжконфесійних відносин. Скажімо, 10 % респондентів зі східних регіонів та 7 % кримчан наголосили, що знають про випадки судового вирішення питань, котрі виникають на ґрунті релігії, але при цьому жодний з опитаних не зумів назвати конкретного прикладу звернення релігійних організацій до судових органів. Інший момент – пов’язаний зі встановленням фактів безпідставної відмови в реєстрації статутів релігійних організацій. 95 % респондентів на Сході й 89 % у Криму навіть не чули про таке, не говорячи вже про якусь конкретизацію. На Заході ситуація з обізнаністю громадян в конфесійному аспекті краща. Тут 74 % населення знає (й не тільки з книжок, але і з власної практики) про міжцерковні зіткнення, про складності в релігійному житті, про протистояння один одному не тільки фізично, відбираючи храми, але й проти органів влади, а також судячись зі своїми опонентами. 42 % респондентів із західних регіонів України відомі конкретні випадки безпідставної відмови релігійним спільнотам у реєстрації статутів [Стан релігійної свободи і рівня толерантності в регіонах України (за результатами опитування) [Електронний ресурс] // Режим доступу: // <http://www.risu.org.ua/freedom/resources/library/tolerance04/>].

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. В Україні відсутні спеціалізовані соціологічні дослідження, які б містили аналіз усієї повноти міжконфесійної взаємодії.

2. Наявні напрацювання неповно описують сферу міжрелігійних та міжцерковних відносин, демонструють вибірковий підхід при характеристиці відповідної сфери. Тому до результатів означених досліджень потрібно ставитися зважено і критично.

3. Громадська думка не завжди корелює із реальним станом речей. Якщо, наприклад, послуговуватися виключно уявленнями населення, то складеться враження, що АРК в аспекті наявності міжконфесійної напруги та державно-церковних непорозумінь – найбільш стабільний регіон. Але це зовсім не відповідає дійсності. Також потрібно зауважити, що масова свідомість недооцінює дестабілізуючого впливу міжконфесійних суперечностей.

4. Окремі пункти соціопитувань підтверджують висновки, зроблені фахівцями з питань суспільно-релігійних та державно-церковних відносин. Зокрема, це стосується визнання: 1) високого рівня толерантності і терпимості українців; 2) небезпроблемності міжконфесійних взаємин в Україні; 3) поступового зменшення кількості конфліктів на конфесійній карті нашої держави; 4) превалювання політичної складової та почасти особистих амбіцій ієрархів як джерела міжрелігійних та міжцерковних непорозумінь.

5. Соцдослідження засвідчують доволі значиму проблему українського суспільства – недостатню поінформованість громадськості стосовно перипетій релігійно-церковного життя. В силу відсутності належної уваги з боку ЗМІ до царини міжконфесійних відносин відчутно послаблюється зацікавленість громадян відповідною сферою суспільних взаємин, нівелюється їхня можливість реально впливати на гармонізацію стосунків між церквами і деномінаціями.